

Populistisch gereformeerd?

Een onderzoek naar de ‘verrechtsing’ van de Nederlandse politiek door middel van een (*least likely*) *casestudy* van de Staatkundig Gereformeerde Partij (SGP).

Mark de Vries, MSc, MA. (347251)

Masterscriptie Sociologie – Grootstedelijke Vraagstukken en Beleid

1^e lezer: PhD kandidaat Jaron Harambam

2^e lezer: Assistent professor Eefje Steenvoorden

Abstract

Door het analyseren van verkiezingsprogramma's en het stemgedrag van een least likely case (i.e. de SGP) ten aanzien van vier rechts-populistische thema's (i.e. integratie, immigratie, burgerschap en nativisme) in de periode 1998-2017 onderzoek ik de 'verrechtsing' van de Nederlandse politiek. In het eerste deel van dit onderzoek is het stemgedrag van de SGP op Kamermoties van de PVV geanalyseerd in de periode 2006-2017 en in het tweede deel zijn de verkiezingsprogramma's van de SGP van 1998 t/m 2017 onderzocht. In beide gevallen is er gekeken naar vier rechts-populistische thema's. Op basis van de analyse(s) concludeer ik dat de SGP ten aanzien van alle vier de rechts-populistische thema's in de verkiezingsprogramma's is 'verrechtst'. Het stemgedrag van de SGP op Kamermoties van de PVV indiceert alleen een 'verrechtsing' ten aanzien van het nativismethema, die verklaard kan worden door de rational choice theory. De 'verrechtsing' die waarneembaar is in de verkiezingsprogramma's van de SGP kunnen naast de (overkoepelende) rational choice theory verklaard worden door contextuele en ideologische ontwikkelingen.

Keywords

Staatkundig Gereformeerde Partij, 'verrechtsingstheorie', rechts-populistische politieke partijen, standpuntveranderingen, rechts-populisme.

Introductie

Op dinsdag 21 maart 2017 werd de definitieve uitslag van de Tweede Kamer verkiezingen bekendgemaakt. Wat opviel was de grote winst voor de meer 'rechts' georiënteerde politieke partijen. In totaal wonnen zij bij elkaar 20 zetels.

De Nederlandse politiek lijkt te veranderen. Dit blijkt in Nederland tevens uit de verkiezingsoverwinning van de rechts-populistische Partij voor de Vrijheid (PVV) die met 20 zetels de tweede grootste partij in de Nederlandse Tweede Kamer werd. De PVV lijkt een gevestigde actor te zijn geworden in de Nederlandse politiek.

Verschillende auteurs zien deze verschuiving naar rechts en spreken van het 'verrechtsen' van de politiek (Charles, 2003; Mazzoleni, 2008; Mudde, 2012; van Spanje, 2010; Wagner & Meyer, 2017; Zaslove, 2004). Volgens de 'verrechtsingstheorie' heeft de opkomst van rechts-populistische partijen de standpunten en prioriteiten van Europese burgers doen veranderen. Op partij niveau stelt de 'verrechtsingstheorie' dat conventionele politieke partijen meer nativistisch, autoritair en populistisch zijn geworden onder andere door electorale competitie van rechts-populistische politieke partijen (Mudde, 2012). Verschillende auteurs (e.g. Schain (2006) en Camus (2011)) beargumenteren dat rechts-populistische politieke partijen de politieke agenda van

andere politieke partijen ten aanzien van integratie, immigratie en de nationale identiteit beïnvloeden.

Academici hebben volop interesse in deze rechts-populistische partijen, zo blijkt uit een grote hoeveelheid aan wetenschappelijke onderzoeken (Mudde, 2011). Het gevolg is dat er meer bekend is over dit relatief nieuwe politieke fenomeen dan over gevestigde politieke partijen. Volgens Mudde (2012) en van Spanje (2010) zijn er echter weinig onderzoeken die het 'verrechten' van de politiek empirisch en systematisch in Nederland hebben onderzocht. Een belangrijk ondervetegenwoordigd onderdeel hiervan is hoe Nederlandse politieke partijen op rechts-populistische politieke partijen reageren (Mudde, 2011).

Er zijn wel onderzoeken gedaan naar de mogelijke invloed van rechts-populistische politieke partijen op bijvoorbeeld de *anti-immigrant turn* van o.a. de Nederlandse politiek (e.g. Alonso en da Fonseca, 2011). Die concludeerden bijvoorbeeld dat de impact van rechts-populistische politieke partijen op de heersende politieke partijen in voorgaande onderzoeken werd overdreven. Echter, nemen deze onderzoeken alleen de grootste partijen mee (e.g. de VVD en de PVDA). De kleinere Nederlandse politieke partijen zijn hierin niet meegenomen waardoor het onduidelijk blijft hoe deze hierop reageren. Ditzelfde geldt bijvoorbeeld voor het onderzoek van Rooduijn (2014) die geanalyseerd heeft of politieke partijen, de media en kiezers populistischer zijn geworden. Hij concludeert dat de mate van populisme is toegenomen. Alleen de grotere politieke partijen zijn in dat onderzoek meegenomen (i.e. de Socialistische Partij, Lijst Pim Fortuin, Partij voor de Vrijheid, het Christen-Democratisch Appel, Partij van de Arbeid, de Volkspartij voor Vrijheid en Democratie en Democraten 66). Op deze manier blijft het onduidelijk of ook de kleinere Nederlandse politieke partijen populistischer zijn geworden.

Daarnaast zijn de onderzoeken vaak niet gedaan in een recent tijdsframe. Zoals Adams, Clark, Ezrow en Glasgow (2004), die concludeerden dat de evolutie van partij ideologieën met name veroorzaakt werden door verschuivingen in de publieke opinie en verkiezingsuitslagen een minder grote rol speelden in de periode 1976-1998. Tevens is er volgens Mudde (2011) nog veel te ontdekken in de relatie tussen christelijke partijen (i.e. religie) en rechts-populistische partijen.

Om de 'verrechten' in de Nederlandse politiek te onderzoeken ga ik specifiek kijken naar de *least likely case*: de Staatkundig Gereformeerde Partij (SGP). Bij de SGP is het het minst waarschijnlijk (*least likely*) om het onderzochte fenomeen (i.e. 'verrechten') te vinden. De SGP is namelijk sinds haar toetreding in 1922 tot de Nederlandse Tweede Kamer altijd erg stabiel gebleven, zowel ten aanzien van politieke standpunten (gebaseerd op de Bijbel) als qua zetelaantal (Parlement, 2017). Tevens hebben ingrijpende maatschappelijke processen (e.g. individualisering, secularisatie en ontzuiling) altijd weinig impact gehad op de SGP (Voerman, 2008).

Eerdere onderzoeken naar de SGP richtte zich met name op hun opvattingen op het culturele vlak. Bijvoorbeeld onderzoeken gericht op de rechten van vrouwen, zoals het onderzoek van Leeuwen & Rijpers (2010) naar de opvattingen van de SGP ten aanzien van het vrouwenkiesrecht. Of het onderzoek van Oomen, Guijt en Ploeg (2010) naar de (beperkte) politieke participatie van vrouwen. Daarnaast zijn er meerdere onderzoeken verricht naar de problemen en de gevolgen van het wegens gewetensbezwaren niet vaccineren o.a. van kinderen (e.g. Clevers, de Jong & Wagemakers, 2014). Daarnaast blijkt uit het onderzoek van Schutte (2003) dat onderwijsvrijheid erg belangrijk is voor de SGP. Eerdere politiek georiënteerde onderzoeken naar de SGP, e.g. het onderzoek van Castles en Mair (1984) naar (links-rechts)politieke schalen in onder andere Nederland constateerde dat de SGP één van de meest 'rechtse' partijen was toentertijd.

In de aanloop naar de Tweede Kamer verkiezingen van 2017 leek de SGP zich (nog) 'rechtser' te uiten. Dit kwam bijvoorbeeld tot uiting in de standpunten ten aanzien van de bouw van moskeeën en minaretten (moet worden beperkt), oproepen vanaf

minaretten moeten worden tegengegaan en misschien wel het belangrijkste voorbeeld vormt het manifest *Islam in Nederland*, waarin de Islam in Nederland wordt aangevallen (SGP, 2016). De SGP lijkt de christelijke moraal (gedeeltelijk) los te laten. De SGP was altijd tolerant naar andere Abrahamitische religies toe. Deze tolerantie lijkt te verminderen. Dit zou je niet verwachten op basis van hun christelijke overtuiging (e.g. naastenliefde). Dus wederom een *least likely case*.

Naast academici zijn ook maatschappelijke actoren bezig met het ‘verrechten’ van de politiek en de groeiende invloed van rechts-populistische partijen (Mudde, 2012). De debatten en media aandacht die hieruit voortvloeien benoemen veelal de negatieve kanten van de groeiende invloed van rechts-populistische partijen (Mudde, 2012). Zo slaat Amnesty International in haar jaarrapport 2016/2017 alarm over het toenemend populisme in de politiek (Amnesty International, 2017). “2016 was the year of “us against them”, of populist leaders singling out groups of people as a threat to national interests” (Amnesty International, 2017). Politici maken zich ook zorgen over de ‘verrechtsing’ van de politiek in Nederland (Andeweg & Thomassen, 2011). Zo stelde SGP prominent van der Vlies (niet in campagne tijd) dat het populisme een bedreiging is voor Nederland en dat de PVV geen antwoord heeft op reële problemen (Hofstad, 2017). Deze voorbeelden laten zien dat rechts-populistische partijen en het ‘verrechten’ van de politiek de maatschappij dus bezig houden.

Het doel van dit artikel is het analyseren van het ‘verrechten’ van de Nederlandse politiek door middel van een (*least likely*) *casestudy* van de SGP. Om aan deze doelstelling te voldoen staat in dit artikel de volgende vraag centraal:

Is er sprake van ‘verrechtsing’ bij de Staatkundig Gereformeerde Partij (SGP), en zo ja, hoe ziet dat eruit?

Theorie

De ‘verrechtsingsthesis’ stelt dat (de meeste) politieke partijen een beweging naar ‘rechts’ hebben gemaakt als reactie op de opkomst van rechts-populistische politieke partijen (Mudde, 2012). Er is geen eenduidige betekenis van rechts-populistische politieke partijen (Uitermark, Oudenampsen, Heerikhuizen en Reekum, 2012). Zo identificeert Kaltwasser (2011) twee dominante frames. Aan de ene kant wordt het gezien als een pathologisch politiek fenomeen en aan de andere kant als één van de meest authentieke vormen van politieke representatie. De drievoudige definitie van Mudde (2011) wordt echter vaak gebruikt. Mudde (2011) definieert rechts-populistische politieke partijen op basis van drie kernmerken; nativisme, autoritarisme en populisme. Nativisme heeft betrekking op het idee dat erbij een bepaalde natiestaat specifieke mensen horen met een specifieke cultuur. Autoritarisme verwijst naar het geloof in een strikt geordende samenleving, inbreuk op deze orde wordt hard bestraft. Het derde kenmerk (populisme) refereert aan het opdelen van de samenleving in twee groepen; het pure volk versus de corrupte elite.

Rechts-Populisme is geen recent verschijnsel in de Nederlandse politiek. Al eind 18^e eeuw zijn er rechts-populistische kenmerken te vinden (te Velde, 2010). In de periode die daarop volgde (1800-1870) heerste er een anti-populistische houding. Na 1870 komen er weer politieke partijen met rechts-populistische kenmerken (i.e. de antirevolutionairen en fascistten). Het rechts-populisme ging in de vorm van Abraham Kuyper, Ferdinand Domela Nieuwenhuis en Pieter Jelles Troelstra weer een grotere rol spelen in de Nederlandse politiek (te Velde, 2010; Vossen, 2012). Na de invoering van het algemeen mannen- en vrouwenkiesrecht ontstaan er voor het eerst politieke partijen die zich ook rechts-populistisch noemen (e.g. de boerenpartijen, de

Middenstanderspartij, de Economische Bond) (Vossen, 2012). Deze rechts-populistische partijen behaalden echter nooit grote electorale successen. Na de Tweede Wereldoorlog verdween het rechts-populisme door de gevolgen van het nazisme weer uit de Nederlandse politiek (te Velde, 2010). Eind jaren '80 kreeg het rechts-populisme weer langzaam gestalte in de Nederlandse politiek, met name in de vorm van de boerenpartij van Hendrik Koekoek. Echter, pas na de komst van Fortuyn gaat het rechts-populisme een echt grote rol spelen in de Nederlandse politiek (Vossen, 2012). De populariteit van rechts-populistische partijen is sindsdien blijven groeien (i.e. de PVV) (Ipsos 2016; te Velde, 2010).

Volgens de 'verrechtsingstheorie' zijn conventionele politieke partijen zich in de loop van de (recente) geschiedenis zich meer nativistisch, autoritair en populistisch gaan gedragen onder invloed van electorale competitie van rechts-populistische politieke partijen (Mudde, 2012). Agendasetting kan een belangrijke (indirecte) variabele zijn in het geval van politieke- en beleidsveranderingen (Brambor, 2013; Minkerberg, 2007; Mudde, 2011). Rechts-populistische politieke partijen hebben door hun toenemende electorale succes bepaalde (rechts-populistische) onderwerpen op de politieke agenda kunnen krijgen. Op deze manier hebben rechts-populistische politieke partijen andere politieke partijen gedwongen om met betrekking tot deze thema's ook een standpunt in te nemen (Brambor, 2013; Minkerberg, 2007).

Rechts-populistische politieke partijen hebben (met name) gezorgd voor toenemende politieke aandacht en verscherping ten aanzien van vier thema's: integratie, immigratie, burgerschap en nativisme (Alonso en da Fonseca, 2011; Kilty & Haymes, 2000; Marzouki, McDonnell & Roy, 2016; Mudde, 2011; Varsanyi, 2011; Zaslove, 2004). Voordat ik verder inga op standpuntveranderingen geïnitieerd door rechts-populistische politieke partijen is het nuttig om de aard van de populistische thema's (i.e. integratie, immigratie, burgerschap en nativisme) in algemene termen te verduidelijken om vervolgens het populistische standpunt te schetsen.

1. Integratie is een multidimensionaal begrip dat verdeeld kan worden in twee dimensies (i.e. een sociaal-structurele en sociaal-culturele dimensie). Onder de sociaal-structurele dimensie valt beleid dat gericht is op een volwaardige deelname aan maatschappelijke instituties (i.e. het verbeteren van de sociaaleconomische positie). De sociaal-culturele dimensie richt zich op integratie door middel van het verbeteren van sociale contacten met de rest van de samenleving en culturele aanpassing. De kern van de sociaal-culturele dimensie van integratie zijn identiteits- en cultuurveranderingen (Dagevos, 2001; Veenman, 1994; Vermeulen & Penninx, 1994).

Het algemene rechts-populistische standpunt in Nederland ten aanzien van integratie is volledige assimilatie en de-islamisering: geen islamitische hoofddoekjes in publieke functies, verbod op overige islamitische uitingen die in strijd zijn met de openbare orde, sluiting van alle moskeeën, verbod op de koran en sluiting van alle islamitische scholen (PVV, 2017).

2. Immigratie heeft betrekking op het vestigen (voor een langere periode) in een ander land of gebied. Bij immigratie kan het gaan om verschillende typen immigranten (e.g. arbeidsmigratie, gezinshereniging en gezinsvorming (Dagevos, 2001)).

Het algemene rechts-populistische standpunt in Nederland ten aanzien van immigratie is een asielstop, geen immigranten meer uit islamitische landen toelaten, Syriëgangers niet laten terugkeren naar Nederland en het intrekken van alle verleende verblijfsvergunningen asiel voor bepaalde tijd (PVV, 2017).

3. Burgerschap is een ambigu begrip. In dit onderzoek gebruik ik de definitie van van Zoonen (2004). Je bent staatsburger van Nederland met een bijbehorende Nederlands paspoort. Deze status brengt wettelijke, politieke en sociale rechten en plichten met zich mee.

Het algemene rechts-populistische standpunt in Nederland ten aanzien van burgerschap is het beperken van de wettelijke, politieke en sociale rechten van voornamelijk immigranten ten opzichte van de autochtone bevolking: criminelen met een dubbele nationaliteit denaturaliseren en uitzetten en het preventief opsluiten van radicale moslims (PVV, 2017).

4. Nativisme is verweven met de drie bovenstaande rechts-populistische thema's. In essentie betreft het hier de opvatting dat niet-inheemse elementen (e.g. personen en ideeën) een gevaar vormen voor de homogene natiestaat (Kilty & Haymes, 2000; Mudde, 2011). In dit onderzoek definieer ik nativisme op dezelfde manier als Versanyi (2011): een intense oppositie ten opzichte van buitenlandse connecties. Ik onderscheid twee verschillende typen buitenlandse connecties. Het eerste type heeft betrekking op transnationale activiteiten en identificaties van immigrantengroepen met andere (e.g. herkomst) landen. Het betreft hier grensoverschrijdende economische, politieke en sociaal-culturele handelingen en identificaties. Nativisme stelt dat de eigen cultuur en het eigen volk het belangrijkste is. Om de simpele reden dat het de 'eigen' cultuur is en daardoor ook past bij het 'eigen' land. Dit veronderstelt ook een voorkeur voor de 'eigen' groep (Engbersen, Snel, Leerkes, van San & Entzinger, 2003; Mudde, 2011). In de Nederlandse context zou het bijvoorbeeld kunnen gaan om het behoud van de Nederlandse cultuur en christelijke feestdagen. Het tweede type heeft betrekking op connecties met supranationale organisaties (i.e. de Europese Unie). Nativisme zet de natiestaat op de eerste plek, waardoor de opvatting heerst dat politieke zaken het best op nationaal niveau kunnen worden voorbereid en uitgevoerd. Er is een zekere weerstand tegen supranationale organisaties (Engbersen, et al., 2003; Mudde, 2011).

Het algemene rechts-populistische standpunt in Nederland ten aanzien van nativisme heeft betrekking op het beperken van de invloed van supranationale organisaties (e.g. Nederland uit de Europese Unie), beperken van transnationale identificaties (e.g. afschaffen van de dubbele nationaliteit en de bemoeienis van (moslim)landen met 'hun' bevolking in Europa), het eigen volk voorop stellen door e.g. geen geld meer aan ontwikkelingshulp uit te geven (PVV, 2017).

Traditionele politieke partijen verscherpen volgens de 'verrechtsingstheorie' hun strategie en standpunten ten aanzien van deze thema's om verloren kiezers terug te winnen of nieuwe aan te trekken (Brambor, 2013; Mudde, 2012). Dit leek in de aanloop naar de Tweede Kamer verkiezingen in maart 2017 ook het geval te zijn bij de SGP, welke meer anti-islam retoriek uitte (e.g. het manifest Islam in Nederland). De reden hiervoor kan gevonden worden in de *rational choice* theorie. Deze theorie stelt dat individuen altijd uit eigenbaat handelen en naar nutsmaximalisatie streven. Men streeft altijd de meest gunstige beslissing met de laagst mogelijke kosten en de hoogst mogelijke baten na (Frederickson & Smith, 2003).

Strom (1990) heeft een koppeling gemaakt tussen de *rational choice* theorie en competitief gedrag bij politieke partijen. Hij stelt dat *vote-seeking parties* bestaan uit groepjes individuen die streven naar maximale electorale steun, met als ultieme doel zoveel mogelijk beschikbare plaatsen krijgen in vertegenwoordigende lichamen (e.g. de Tweede Kamer). Om deze maximale electorale steun te verkrijgen heeft een politieke partij drie opties: 1. Vasthouden aan de eigen standpunten en principes om vervolgens met argumenten de competitieve strijd te winnen. 2. Proberen om de impact van bepaalde (e.g. populistische) onderwerpen te minimaliseren door eigen thema's te benadrukken, zodat ook kiezers die belangrijker gaan vinden. 3. Het veranderen van de eigen politieke standpunten (Bale, Green-Pedersen, Krouwel, Luther & Sitter, 2010).

Volgens de *rational choice* theorie wordt uiteindelijk een afweging gemaakt tussen het aantal mogelijke keuzemogelijkheden, waarbij uiteindelijk de meest gunstige optie wordt gekozen (Frederickson & Smith, 2003). De laatste optie is in

overeenstemming met het onderzoek van Adams et al. (2004). Zij concluderen dat politieke partijen uiteindelijk hun standpunten veranderen bij veranderende electorale behoeften. Met name oppositiepartijen lijken de derde optie te gebruiken, omdat zij meer op zoek zijn naar strategieën om hun electorale steun te vergroten. De strategieën van regeringspartijen zijn immers al succesvol gebleken bij de vorige verkiezingen en hebben daardoor minder incentives om hun standpunten aan te passen (Van Spanje, 2010).

De SGP zit al vanaf 1922 onafgebroken in de oppositie en verloor in aanloop naar de Tweede Kamerverkiezingen in maart 2017 kiezers aan de rechts-populistische PVV (Ipsos, 2017). Volgens Bale et al. (2010) leidt het verlies aan kiezers tot een verandering in standpunten in de richting van de electorale winnaar. De standpunten van de SGP zouden volgens hen dus richting de algemene rechts-populistische standpunten in Nederland (zoals beschreven op de vorige pagina) moeten bewegen. Alonso en Fonseca (2011) concluderen echter dat politieke partijen hun standpunten ook 'verrechtsen' zonder dat zij uitgedaagd worden door rechts-populistische politieke partijen. Dus ook andere factoren spelen een rol.

In lijn hiermee stellen Betz (1993), Knigge (1998) en Rydgren (2005) bijvoorbeeld dat ook contextuele ontwikkelingen de oorzaak kunnen zijn van veranderende electorale behoeften/standpunten in de samenleving. De drie belangrijkste zijn volgens hen: veranderingen in de economische condities, immigratie en publieke steun voor het politieke systeem. Kiezers blijken ten eerste goed te weten wanneer het economisch goed en slecht gaat. Als het economisch goed gaat associëren kiezers dat met de meer traditionele partijen, als het economisch slecht gaat dan verandert het stemgedrag ten gunste van de politieke oppositie, waaronder rechts-populistische politieke partijen. Een erge (economische) crisis versterkt dit proces (Betz, 1993; Knigge, 1998). 2. Tevens draagt het verslechteren van de economische condities ertoe bij dat marginale groepen in de samenleving (i.e. immigranten) meer gezien worden als de veroorzaker van deze verslechterde omstandigheden. Samenhangend, met toenemende en meer diverse migratie heeft dit geleid tot demografische veranderingen, dit heeft o.a. de electorale steun voor het anti-immigranten standpunt (van rechts-populistische politieke partijen) doen vergroten (Betz, 1993; Knigge, 1998). 3. Bij toenemende niveaus van publieke ontevredenheid over politieke instituties, is het aannemelijker dat de steun voor rechts-populistische partijen/standpunten toeneemt. Dit wordt veroorzaakt door een verandering in waardeoriëntatie en afnemend vertrouwen in traditionele politieke partijen. Rechts-populistische politieke partijen vormen een 'rechts' alternatief. (Betz, 1993; Knigge, 1998; Rydgren, 2005).

Andere maatschappelijke processen, zoals 'verkleuring', 'vergrijzing' en politieke mogelijkheden kunnen er eveneens toe leiden dat beleidsterreinen als burgerschap, immigratie en integratie verscherpen (i.e. 'verrechtsen') in het politieke debat (Koeman, 2012; Rydgren, 2005). Daarnaast kunnen bijvoorbeeld rampen en aanslagen (i.e. contextuele factoren) verder bijdragen aan het verscherpen/verharden van politieke standpunten (Koeman, 2012). Om te kijken of er ook bij de SGP sprake is van 'verrechtsing' wordt er een *casestudy* uitgevoerd. Hierin staat de volgende vraag centraal:

Is er sprake van 'verrechtsing' bij de Staatkundig Gereformeerde Partij, en zo ja, hoe ziet dat eruit?

Om deze hoofdvraag te beantwoorden en de eventuele 'verrechtsing' van de SGP inzichtelijk te maken staan de volgende drie deelvragen centraal:

* *Hoe vaak stemt de SGP vóór Kamermoties van de PVV in de periode 2006-2017 ten aanzien van immigratie, integratie, nativisme en burgerschap thema's?*

* *Heeft de SGP haar verkiezingsstandpunten ten aanzien van PVV thema's (e.g. immigratie, integratie, nativisme en burgerschap) veranderd in de afgelopen 20 jaar?*

* *Hoe is een mogelijke 'verrechtsing' van de SGP te verklaren?*

Casus selectie, methode, data & operationalisatie

Casusselectie

Bij het selecteren van casussen adviseert Flyvberg (2006) om te zoeken naar *critical cases*, e.g. de casus waar het zeer waarschijnlijk (*most likely*) is het onderzochte fenomeen (e.g. 'verrechtsing') te vinden of juist naar de minst waarschijnlijke (*least likely case*). *Least likely cases* zijn het meest geschikt voor het testen van verificaties (Flyvberg, 2006). Om te kijken of er inderdaad sprake is van het 'verrechten' van de Nederlandse politiek moet er onderzoek gedaan worden naar een altijd stabiele Nederlandse politieke partij (een *least likely case*). De Staatkundig Gereformeerde Partij (SGP) vormt zo'n kleine stabiele christelijke partij. De SGP is een reformatorische partij in Nederland, waarbij de Bijbelse normen en waarden centraal staan. De partij is op 24 april 1918 opgericht en is sinds 1922 onafgebroken lid van de Tweede Kamer. Dit maakt de SGP de oudste partij in Nederland. Het zetelaantal in de Tweede Kamer is altijd erg stabiel gebleven (i.e. tussen de één en drie zetels) (Parlement, 2017). Tevens hebben ingrijpende maatschappelijke processen (e.g. individualisering, secularisatie en ontzuiling) altijd weinig impact gehad op de SGP (Voerman, 2008). Het stabiele karakter van de SGP, maakt het een (*least likely*) casus om de 'verrechtsingsthesi' in de Nederlandse politiek te onderzoeken.

Methode en data

Om vast te stellen of er sprake is van 'verrechtsing' bij de SGP is het onderzoek opgesplitst in twee delen. Het eerste deel van het onderzoek bestaat uit een kwantitatieve inhoudsanalyse en het tweede deel uit een kwalitatieve inhoudsanalyse. In het kwantitatieve deel is een simpele vorm van inhoudsanalyse gebruikt. In essentie gaat het om het tellen van voorkomens in een bepaalde categorie. Er is onderscheid gemaakt tussen de vier rechts-populistische thema's. Er is gekozen voor het analyseren van het stemgedrag van de SGP op Kamermoties van de PVV, omdat de PVV de succesvolste rechts-populistische politieke partij in de Nederlandse Tweede Kamer is. Als het stemgedrag van de SGP bij Kamermoties van de PVV 'rechtser' zijn dan wat de SGP voorheen stemde, laat het een verschuiving van de SGP zien.

In het tweede deel van dit onderzoek zijn de verkiezingsprogramma's van de SGP vanaf 1998 t/m 2017 geanalyseerd. De inhoud van de documenten is geïnterpreteerd ten aanzien van dezelfde rechts-populistische thema's als in het eerste onderdeel (i.e. immigratie, integratie, nativisme en burgerschap). Ik kies voor het analyseren van verkiezingsprogramma's van de SGP omdat hierin alle standpunten zijn geordend en met elkaar te vergelijken zijn over een langere periode. Zowel bij de kwantitatieve als de kwalitatieve inhoudsanalyse zijn de resultaten per thema geanalyseerd en is er aandacht voor de overeenkomsten en verschillen tussen de thema's

Om te analyseren of er sprake is van 'verrechtsing' bij de SGP is er gekozen voor de periode 1998-2017. Deze periode is gekozen omdat in 2006 het rechts-populisme in

Nederland met de oprichting van de PVV een 'boost' kreeg. In deze periode hebben er zeven Tweede Kamerverkiezingen plaatsgevonden. Drie na de oprichting van de PVV (i.e. 2010, 2012 & 2017), eentje in 2006 en drie voor de oprichting van de PVV (i.e. 1998, 2002 & 2003). Om van 'verrechtsing' te kunnen spreken moet er in de onderzochte periode sprake zijn van de volgende ontwikkeling(en):

- De SGP steunt meer Kamermoties van de PVV ten aanzien van het immigratie-, integratie-, nativisme- en burgerschapsthema.
- Strenger en strikter wordende integratie-, immigratie- en burgerschapsstandpunten.
- Meer weerstand tegen transnationale activiteiten en identificaties van immigrantengroepen.
- Meer weerstand tegen supranationale organisaties.
- Meer standpunten voor het beschermen van de (eigen) christelijke Nederlandse cultuur.

Operationalisatie

De kern van de kwantitatieve en kwalitatieve inhoudsanalyse betreft het instrumentarium voor het categorisatiesysteem. Alle elementen zijn met behulp van coderen in een bepaalde categorie geplaatst, welke zo expliciet en adequaat mogelijk zijn gedefinieerd. Om de categorieën duidelijk af te bakenen zijn de vier rechts-populistische thema's geoperationaliseerd. Het operationalisatieschema zal per categorie beginnen met de variabele, vervolgens zullen de uitingsvormen per categorie worden beschreven. Dit operationalisatieschema is zowel bij het kwantitatieve als de kwalitatieve inhoudsanalyse (deel 2) gebruikt voor het afbakenen en analyseren van de standpuntveranderingen bij de SGP.

* Operationalisatie Integratie

Kamermoties	Variabele	Uitingsvormen
	Integratiethema	<p>Sociaal-structurele dimensie</p> <ul style="list-style-type: none"> - Standpunten gericht op minder werk voor minderheden. - Standpunten gericht op het verminderen van het onderwijs & taal mogelijkheden in de 'eigen' taal van immigranten. - Standpunten gericht op het verslechteren van de arbeidsmarktvoorbereidingen. <p>Sociaal-culturele dimensie</p> <ul style="list-style-type: none"> - Standpunten gericht op culturele aanpassing, zoals de-islamisering.

* Operationalisatie immigratie

Kamermoties	Variabele	Uitingsvormen
	Immigratiethema	<ul style="list-style-type: none"> - Standpunten gericht op het verminderen van arbeidsmigratie. - Standpunten gericht op het verminderen van asielzoekers. - Standpunten gericht op het verminderen van illegalen. - Standpunten gericht op het verminderen van gezinsherenigingen. - Standpunten gericht op het verminderen van gezinsvorming.

* Operationalisatie burgerschap

Kamer moties	Variabele	Uitingsvormen
	Burgerschapsthema	Plichten <ul style="list-style-type: none">- Standpunten gericht op het benadrukken van wettelijke plichten van migranten.- Standpunten gericht op het benadrukken van sociale plichten van migranten.- Standpunten gericht op het benadrukken van politieke plichten van migranten. Rechten <ul style="list-style-type: none">- Standpunten gericht op het beperken van wettelijke rechten van migranten.- Standpunten gericht op het beperken van sociale rechten van migranten.- Standpunten gericht op het beperken van politieke rechten van migranten.

* Operationalisatie Nativisme

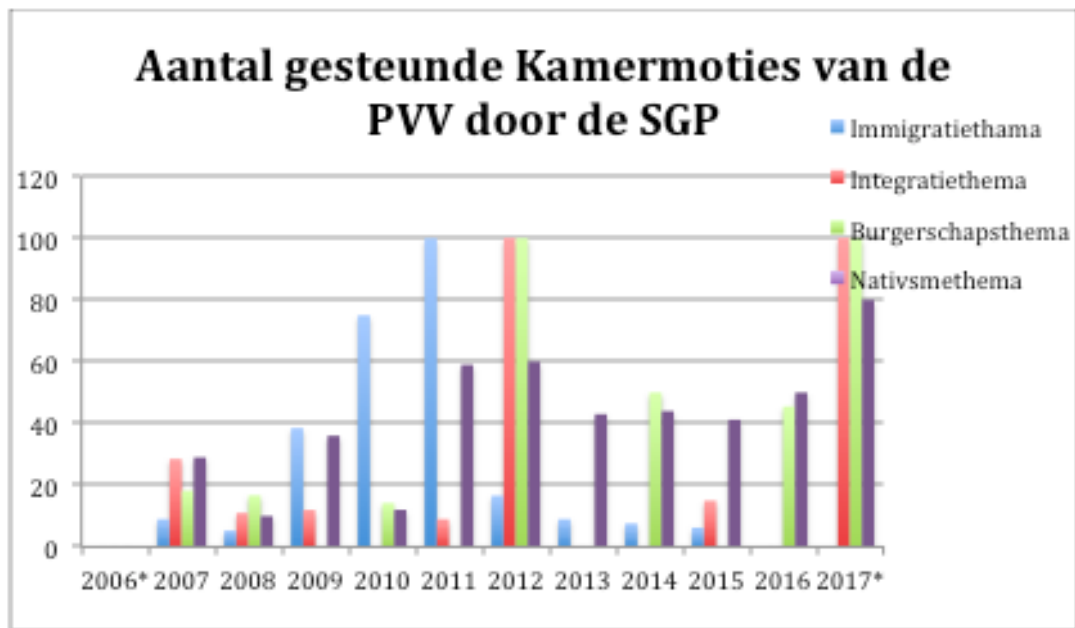
Kamer moties	Variabele	Uitingsvormen
	Nativismethema	Transnationale activiteiten <ul style="list-style-type: none">- Standpunten gericht op het beperken van grensoverschrijdende economische handelingen van immigranten.- Standpunten gericht op het beperken van grensoverschrijdende politieke handelingen van immigranten.- Standpunten gericht op het beperken van grensoverschrijdende sociaal-culturele handelingen van immigranten.- Standpunten gericht op het behoudt van de 'eigen' Nederlandse (christelijke) cultuur. Plus een voorkeur voor de 'eigen' groep. Transnationale identificaties <ul style="list-style-type: none">- Standpunten gericht op het beperken van grensoverschrijdende groepsverbondenheid van immigranten.- Standpunten gericht op het beperken van grensoverschrijdende waardeoriëntatie van immigranten. Supranationale organisaties <ul style="list-style-type: none">- Standpunten gericht tegen supranationale organisaties.- Standpunten gericht op het prioriteren van de rechten en plichten van landgenoten ten koste van andere (EU) burgers.

Resultaten

In dit onderdeel zal ik eerst een korte schets geven van het stemgedrag van de SGP bij Kamer moties van de PVV ten aanzien van de vier samengestelde thema's (i.e. nativisme, burgerschap, integratie en immigratie). Vervolgens zal er in het tweede deel aandacht worden besteed aan standpuntveranderingen in de verkiezingsprogramma's van de afgelopen 20 jaar bij de SGP ten aanzien van deze vier thema's. De paragraaf wordt afgesloten met het benoemen van mogelijke verklaringen voor de gevonden standpuntontwikkeling(en).

Analyse stemgedrag SGP

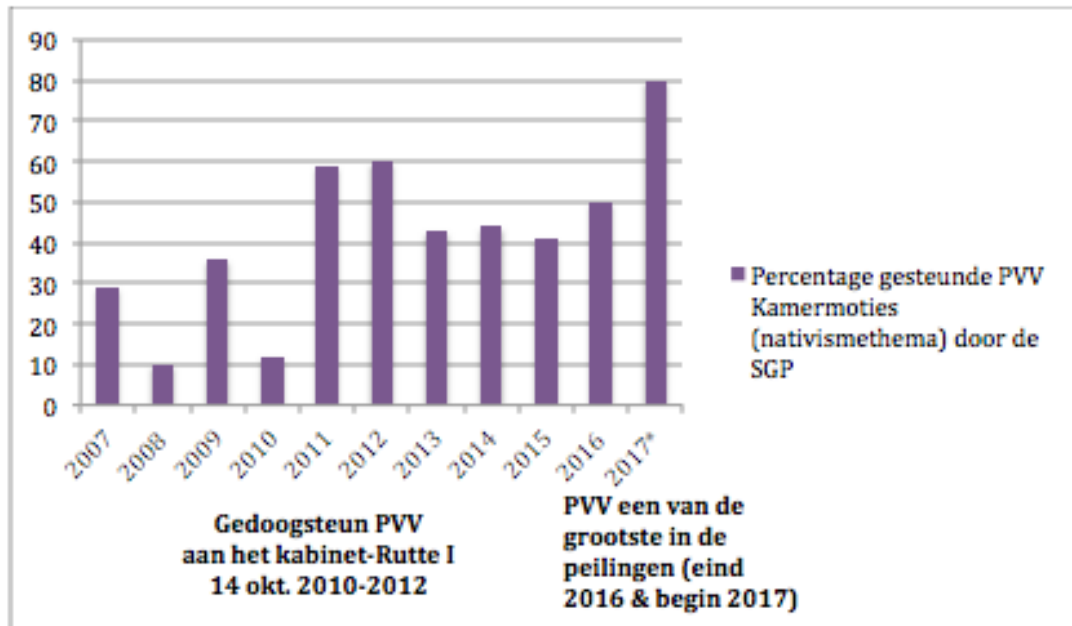
In de onderstaande tabel staat het percentage gesteunde Kamer moties van de PVV door de SGP, uitgesplitst per thema. Er zijn enkele variaties in de belangrijkheid van enkele thema's, e.g. immigratie in de periode 2009-2011 of burgerschap in 2012. Er is echter geen duidelijke stijgende lijn in het aantal gesteunde Kamer moties van de PVV door de SGP, die zou duiden op een 'verrechtsing'.

Staafdiagram: het percentage gesteunde PVV Kamer moties door de SGP, uitgesplitst per thema.

Ook als er gekeken wordt naar het absolute aantal gesteunde Kamer moties van de PVV door de SGP uitgesplitst per thema lijkt er geen sprake van 'verrechtsing' te zijn. Alleen bij het nativismethema lijkt er sprake te zijn van een golfbeweging, waarbij de SGP (procentueel) meer Kamer moties van de PVV is gaan steunen die gekoppeld kunnen worden aan het nativismethema in de periodes dat de PVV populair(der) was. Dit is weergegeven in het staafdiagram op de volgende pagina.

In 2006 deed de PVV voor het eerst mee met de Tweede Kamerverkiezingen en behaalde daarbij negen zetels. In deze periode (tot 2010) steunt de SGP relatief weinig Kamer moties van de PVV die gekoppeld kunnen worden aan het nativismethema. Als na de Tweede Kamerverkiezingen (de PVV heeft dan 24 zetels) eind 2010 het kabinet Rutte-1 wordt aangesteld met gedoogsteun van de PVV is er een relatieve toename waarneembaar van het aantal gesteunde Kamer moties van de PVV door de SGP. Bijna 60% van de Kamer moties van de PVV die gekoppeld kunnen worden aan het nativismethema worden door de SGP gesteund. Deze steun neemt procentueel af na de val van het kabinet Rutte-1 (de Catshuis crisis). Bij de Tweede Kamerverkiezingen die daarop volgen verliest de PVV negen zetels (de PVV heeft dan 15 zetels). De jaren die daarop volgen (i.e. 2013, 2014 en 2015) is procentueel een daling van het aantal gesteunde Kamer moties van de PVV door de SGP die gekoppeld kunnen worden aan het nativismethema waarneembaar van bijna 20%. Pas in de aanloop naar de Tweede Kamerverkiezingen begin 2017 stijgt procentueel weer het aantal gesteunde Kamer moties van de PVV door de SGP met betrekking tot het nativismethema. De PVV wint bij deze Tweede Kamerverkiezingen vijf zetels en heeft er vanaf dat moment 20. In de onderstaande staafdiagram is deze ontwikkeling schematisch weergegeven.

Staaftiaagram: percentage gesteunde PVV Kamer moties (nativismethema) door de SGP.

Op basis van deze resultaten lijkt het erop dat er bij de SGP in sommige periodes sprake was van 'verrechtsing' ten aanzien van het nativismethema. Dit lijkt met name in de periodes te zijn waar de rechts-populistische PVV populair was. Een mogelijke verklaring voor de waarneembare golfbeweging in bovenstaande staaftiaagram kan gevonden worden in de *rational choice theory*. De SGP wordt in dit geval gezien als een groep individuen die streven naar nutsmaximalisatie tegen de laagst mogelijke kosten. De SGP schuift op het gebied van het nativismethema op richting de standpunten van de rechts-populistische PVV in de periodes dat de PVV meer electorale steun krijgt. De SGP lijkt zich hier te gedragen als een *vote-seeking party*, die de derde optie van Bale et al. gebruikt (i.e. het aanpassen van de eigen politieke standpunten) om de electorale steun te vergroten. De SGP 'verrechst' hier omdat haar standpunten vaker overeenkomen met die van de rechts-populistische PVV.

Analyse verkiezingsprogramma's SGP 1998-2017

In het tweede deel van dit onderzoek zijn de verkiezingsprogramma's van de SGP in de periode 1998-2017 geanalyseerd. De analyse start bij elk verkiezingsprogramma met een tabel waarin de belangrijkste punten met betrekking tot één van de vier thema's staan opgesomd. De tabel fungeert als startpunt voor de verdere beschrijving van de doorgemaakte (standpunt)ontwikkeling bij de SGP. Dit onderdeel zal worden afgesloten met het geven van mogelijke verklaringen voor de gedetecteerde ontwikkeling(en).

Integratie

1998	- Een vreemdeling die zich in Nederland vestigt, zal zich voor een belangrijk deel aan de Nederlandse samenleving moeten aanpassen.
2002/2003 'Tot Uw dienst' ¹	- Het integratiebeleid neemt voortdurend in zwaarte toe (i.e. inburgeringscursus). - Zowel nieuwkomers als oudkomers hebben Nederlandse kennis en vaardigheden nodig.
2006 'Naar eer en geweten'	- Een verplichte inburgering blijft nodig. - Uitingen van andere godsdiensten en ideologieën zijn allesbehalve een verrijking.
2010 'Daad bij het woord'	- Inburgering blijft noodzakelijk, anders geen uitkering. - Terughoudendheid bij openbare uitingen van andere culturen en godsdiensten.
2012 'Daad bij het Woord!'	- Terughoudendheid als het gaat om openbare uitingen van culturele en godsdienstige uitingen die niet passen in de Nederlandse samenleving. - Inburgeringscursus (anders geen recht op o.a. een uitkering). - Eisen stellen aan migranten om een actieve deelname aan onze samenleving te vergroten.
2017 'Voor het leven'	- Van nieuwkomers mag verwacht worden dat ze zich zoveel mogelijk inspannen om een steentje bij te dragen aan onze samenleving. - d.m.v. een inburgeringscursus (anders geen recht op o.a. een uitkering). - Aandacht voor de taal en basale kennis.

Tabel: samenvatting van de integratiestandpunten van de SGP.

In het verkiezingsprogramma 2002/2003 kan een breuk met het multiculturele perspectief gedetecteerd worden wat kenmerkend was voor o.a. het verkiezingsprogramma van de SGP in 1998. Het multiculturele perspectief zag de diversiteit in culturele kenmerken (meer) als iets positiefs. In het verkiezingsprogramma van de SGP in 2002/2003 is deze opvatting aangescherpt. Dit uit zich bijvoorbeeld in het standpunt van de SGP t.a.v. het onderwijsbeleid van allochtone talen. Deze mogen geen plaats meer hebben binnen het curriculum van een school. Immigranten moesten zich aanpassen aan de Nederlandse samenleving was het heersende standpunt binnen de SGP. In het SGP verkiezingsprogramma van 2002/2003 neemt het integratiestandpunt in zwaarte toe, zowel nieuw- als oudkomers moeten integreren d.m.v. een inburgeringscursus. Standpunten zoals: *"De komst van vreemdelingen maakt Nederland kleurrijker. Maar we mogen de ogen niet sluiten voor de problemen die hieruit kunnen ontstaan"* (SGP, 1998:13) behoren tot het verleden. In deze jaren (i.e. 2002/2003) kan het strenger en strikter wordende integratiestandpunt beschouwd worden als een kenmerk van het 'verrechten' van de SGP in deze jaren, omdat de standpunten van de SGP veranderen richting rechts-populistische standpunten gericht op de islamisering en culturele aanpassing.

In de SGP verkiezingsprogramma's van 2006 en 2010 wordt het multiculturele beleid van de voortgaande jaren (i.e. eind van de 20ste eeuw) verder aangevallen. Het (meer) multiculturele perspectief lijkt de SGP nu definitief achter zich te laten. Het aanscherpen c.q. 'verrechten' van o.a. de integratiestandpunten zet in de verkiezingsprogramma's van 2006 en 2010 door. Met een sterke focus op integreren door middel van een inburgeringscursus waar o.a. nadrukkelijk aandacht besteed wordt aan de Nederlandse taal en Nederlandse rituelen en symbolen (e.g. het Wilhelmus). De volgende citaten illustreren de definitieve breuk met het (meer) multiculturele perspectief: *"Lang staken velen in Den Haag de kop in het zand voor de enorme problemen van zo'n multiculturele en multireligieuze samenleving"* (SGP, 2006:27) en *"Het naïeve multiculturalisme [...] heeft wat dat betreft aanzienlijke schade berokkend"* (SGP, 2010:30). De (toenemende) kritiek op het multiculturele beleid in combinatie met het verder benadrukken van het belang van integratie en het gebruikte taalgebruik in het SGP verkiezingsprogramma van 2010 lijkt de verdere 'verrechten' te illustreren. Ik noem een aantal voorbeelden: *"Zo mogen we terughoudendheid vragen als het gaat om*

openbare uitingen van culturen en godsdiensten die niet passen in de Nederlandse samenleving” (SGP, 2010:29, *underscore* toegevoegd M. de Vries), “Als ergens is gebleken dat het christendom ook in het openbare leven [...] een geweldige, positieve kracht ten goede kan zijn, is het wel in Europa en Amerika. Achtergrond van deze onhistorische opvatting over de verhouding van kerk en staat is niet zelden de – terechte – vrees voor de islam” (SGP, 2010:5, *underscore* toegevoegd M. de Vries) of “Hoewel we niet alle moslims over één kam willen scheren, is speciale aandacht voor de islam wel degelijk gerechtvaardigd. Momenteel kent Nederland een aanzienlijke populatie moslims” (SGP, 2010:31, *underscore* toegevoegd M. de Vries). Woorden als ‘die niet passen’, ‘terechte’ en ‘aanzienlijke’ verscherpen (i.e. ‘verrechten’) de standpunten van de SGP ten aanzien van het integratie- en immigratiethema, omdat het tegenstellingen tussen bevolkingsgroepen benadrukt en op deze manier opschuiven richting de algemene rechts-populistische standpunten.

Het sinds 2010 aanwezige (integratie)standpunt van de SGP dat een verplichte inburgeringscursus voor migranten noodzakelijk is, op straffe van negatieve consequenties (e.g. geen recht op een uitkering) blijven in de verkiezingsprogramma’s van 2012 en 2017 bestaan. Op deze manier blijven de prikkels om te integreren intact. Dit toont de verscherping van het SGP standpunt ten aanzien van integratie aan. Wie niet wilt integreren heeft ook geen recht op (e.g. een uitkering). Dit laat de ‘verrechten’ van de SGP zien. De breuk met de meer multiculturele standpunten van o.a. 1998 blijft waarneembaar. Er worden toenemende eisen gesteld aan migranten om hun actieve deelname aan onze maatschappij te vergroten. Tevens wordt het integratievraagstuk in toenemende mate ‘gaframed’ als een probleem. Zoals het volgende citaat illustreert: “Op dit moment hebben we bovendien de handen vol aan de integratie van degenen die hier al geruime tijd verblijven” (SGP, 2017:41). De weergegeven ontwikkeling laat een ‘verrechten’ van de SGP ten aanzien van het integratiethema zien in de verkiezingsprogramma’s vanaf 1998 t/m 2017.

Immigratie

1998	- Nederland is niet vol.
2002/2003 ‘Tot Uw dienst’	- Migratie beperkende maatregelen zijn nodig. - T.a.v. het asielbeleid lichte voorkeur voor christenen.
2006 ‘Naar eer en geweten’	- Immigratie moet zich beperken tot noodopvang in combinatie met terugkeerbeleid, voorkeur voor christenen.
2010 ‘Daad bij het woord’	- Immigratie moet zich beperken tot noodopvang in combinatie met terugkeerbeleid, voorkeur voor christenen
2012 ‘Daad bij het Woord!’	- Kansarme migratie stoppen. - Strengere eisen aan het inkomen en leeftijd stellen van migranten. - Opvang in de regio. - Asielbeleid gericht op het helpen van de echte vluchteling.
2017 ‘Voor het leven’	- Voorkomen dat de instroom toeneemt. - Kansloze migratie moet voorkomen worden. - Voorkeur voor christenen. - Gedwongen terugkeer van vreemdelingen (veilige landen). - Opvang in de regio.

Tabel: samenvatting van de immigratiestandpunten van de SGP.

Ten aanzien van het immigratiethema is er een verschil in positionering van de SGP in de jaren 1998 en 2002/2003. Er is sprake van een strenger en strikter wordend immigratiestandpunt in deze verkiezingsprogramma’s. In het verkiezingsprogramma van 1998 was het standpunt van de SGP dat Nederland niet vol is en open moet staan voor allen die hun leven niet zeker zijn (i.e. christelijke barmhartigheid). In het SGP

verkiezingsprogramma van 2002/2003 is dit standpunt veranderd in het benadrukken van de noodzakelijkheid van migratie beperkende maatregelen. Dit gebeurt ondanks de mogelijke arbeidstekorten in de toekomst ten gevolge van de 'vergrijzing' in Nederland. Onderstaande citaten illustreren deze verandering: *"Nederland is dichtbevolkt, maar Nederland is niet vol. Daarom is er plaats voor allen die daadwerkelijk aan vervolging bloot staan. De procedure tot toelating moet snel en zorgvuldig zijn"* (SGP, 1998:12) In het verkiezingsprogramma van 2002/2003 is dit standpunt aanzienlijk verandert: *"Migratie beperkende maatregelen zijn nodig"* en *"Aan een verdere verruiming van de mogelijkheden voor arbeidsmigratie heeft de SGP dan ook geen behoefte"* (SGP, 2003:695). Het aanscherpen van de immigratiestandpunten in deze periode laten een 'verrechtsing' bij de SGP zien.

In de SGP verkiezingsprogramma's van 2006 en 2010 zet deze 'verrechtsing' door. De christelijke barmhartigheid vereist echter wel dat vreemdelingen in nood worden opgevangen, daarom wil de SGP dat de immigratie beperkt wordt tot (tijdelijke) noodopvang. Bij gunstige situatieveranderingen in het herkomstland, moeten immigranten weer worden teruggestuurd. Adequaate terugkeerbeleid is volgens de SGP nodig, omdat Nederland relatief klein en dichtbevolkt is: *"Ons land is klein en dichtbevolkt. De mogelijkheden om (economische) migranten op te vangen zijn dus beperkt. Daarom moeten we de toestroom van kansarme migranten beperken"* (SGP, 2010:29).

Ten aanzien van het immigratiethema lijken de standpunten in de verkiezingsprogramma's van 2012 en 2017 verder te polariseren (i.e. 'verrechten'). De (moslim)migranten worden (steeds meer) tegenover 'onze' christelijke maatschappij gezet. Deze polariserende standpunten gaan samen met immigratie beperkende standpunten zoals die ook al in voortgaande verkiezingsprogramma's van de SGP stonden (i.e. vanaf 2002). Noodopvang dient echter mogelijk te blijven, zo blijft de christelijke barmhartigheid ook in de verkiezingsprogramma's van 2012 en 2017 een rol spelen. Desalniettemin zijn de standpunten van de SGP in deze periode er wel op gericht om ook de noodopvang van migranten in Nederland te verminderen en te verplaatsen naar buurlanden (i.e. opvang in de regio). De migratiestandpunten van de SGP worden in deze verkiezingsprogramma's dus strikter en strenger.

Ook de polariserende standpunten/uitspraken in de verkiezingsprogramma's van 2012 en 2017 van de SGP laten een toenemende 'verrechtsing' zien. De moslims worden tegenover de 'goede' christenen gezet. Op deze manier worden er twee verschillende kampen gecreëerd. Dit past bij het derde kenmerk van Mudde (2011) van rechts-populistische politieke partijen (i.e. het opdelen van de samenleving in twee groepen). Op dit punt is de SGP duidelijk 'rechtser' geworden. De volgende citaten illustreren mijn punt: *"Deels door binnenkomst van andere culturen en godsdiensten [...] Het is tijd dat wij deze verkeerde ontwikkelingen onderkennen en stoppen [...] Godsdiensten en overtuigingen waarin Jezus Christus niet centraal staat, doen onze samenleving geen goed. Ze missen de heilzame invloed van Gods liefdevolle geboden"* (SGP, 2012:20). Of: *"Een fenomeen [...] is de massale immigratie van mensen die met name vanuit hun islamitische geloof en cultuur, vreemd, zo niet vijandig staan tegenover de Nederlandse rechtstaat. Dat botst, vooral als dat zich uit in gedragingen die haaks staan op onze cultuur en wetten [...]"* (SGP, 2017:11). De weergegeven ontwikkeling laat een 'verrechtsing' van de SGP ten aanzien van het immigratiethema zien in de verkiezingsprogramma's vanaf 1998 t/m 2017. De SGP heeft de (meer) multiculturele standpunten definitief achter zich gelaten en is opgeschoven naar rechts-populistische standpunten (i.e. richting een migratiestop & de-islamisering).

Burgerschap

1998	- Alle mensen zijn als schepselen van God gelijkwaardig.
2002/2003 'Tot Uw dienst'	- De vreemdelingen die legaal tot NL zijn toegelaten dienen als volwaardig burger bejegend te worden.
2006 'Naar eer en geweten'	- De tijd van vrijblijvendheid is voorbij. Naast rechten zijn er plichten, die ook daadwerkelijk moeten worden nageleefd. - Gestimuleerd moet worden dat nieuwkomers zich zo snel mogelijk laten naturaliseren (tegen dubbele nationaliteit).
2010 'Daad bij het woord'	- Groeimodel sociale zekerheid - Afnemen stemrecht niet-Nederlanders.
2012 'Daad bij het Woord!'	- Je mag onderscheid maken, daar waar onderscheid is. Maar alle 'Nederlanders' hebben recht op basale voorzieningen (e.g. onderwijs & zorg). - Groeimodel sociale zekerheid. - Personen met een verblijfsvergunning na drie criminele veroordelingen.
2017 'Voor het leven'	- Het gelijkheidsbeginsel is geen mal voor alles en iedereen. - Beperkte mogelijkheden voor een dubbele nationaliteit.

Tabel: samenvatting van de burgerschapsstandpunten van de SGP.

Ten aanzien van het burgerschapsthema is er in het verkiezingsprogramma van de SGP in 1998 en 2002/2003 weinig veranderd. In essentie betreft het dezelfde standpunten in een ander jasje. Waar in 1998 de Bijbelse gelijkwaardigheid van individuen wordt benadrukt, wordt er in het verkiezingsprogramma 2002/2003 van de SGP benadrukt dat ook vluchtelingen onze naasten zijn en dat de vreemdelingen die legaal tot Nederland zijn toegelaten ook als volwaardig burger bejegend dienen te worden. En zodoende dezelfde rechten en plichten hebben als de Nederlandse bevolking zonder migratieachtergrond. Een uitzondering betreffen de sociale zekerheidsrechten van asielzoekers, zoals het volgende citaat illustreert: *“De mogelijkheden voor asielzoekers om aan het werk te gaan, moeten worden uitgebreid. Aan deze werkzaamheden mogen echter geen sociale zekerheidsrechten worden ontleend”* (SGP, 2002:58). Dit citaat laat een voorzichtig strenger en strikter wordend burgerschapsstandpunt zien. Hoewel beperkt, laat dit ten opzichte van de verkiezingsstandpunten van de SGP uit 1998 een 'verrechtsing' zien. De wettelijke (socialezekerheids)rechten van migranten worden hierdoor immers iets beperkt.

Ten aanzien van het burgerschapsthema wordt er in het SGP verkiezingsprogramma van 2006 de nadruk gelegd op de plichten die immigranten hebben in Nederland. In het verkiezingsprogramma van 2010 komt dit niet meer voor en pleit de SGP voor het beperken van twee wettelijke rechten van immigranten: ten eerste een groeimodel t.a.v. de sociale zekerheid. In essentie betekent dit dat het recht op de sociale zekerheid afhangt van de verblijfsduur. Het tweede standpunt betreft het afnemen van het stemrecht van niet-Nederlanders. Het beperken van wettelijke rechten van migranten is een onderdeel van het burgerschapsthema en indiceert een 'verrechtsing' van de SGP. Er lijkt een soortgelijke (polariserende)ontwikkeling waarneembaar, die eerder al zichtbaar werd bij het immigratiethema. De SGP wil bij bepaalde wettelijke rechten onderscheid maken tussen immigranten en de autochtone Nederlandse bevolking. In het verkiezingsprogramma van 2012 stelt de SGP ook dat er onderscheid gemaakt mag worden, daar waar onderscheid is. Dit standpunt lijkt enige differentiatie tussen verschillende groepen in de samenleving te legitimeren. De SGP blijft echter wel benadrukken dat het niet ten kostte mag gaan van de gelijkwaardigheid van mensen en 'alle' Nederlanders recht moeten blijven houden op basale voorzieningen (e.g. onderwijs & zorg). Op dit punt lijken de standpunten van de SGP enige tegenstrijdigheid in zich te hebben. De aanwezigheid van het standpunt ten aanzien van het maken van onderscheidt tussen bevolkingsgroepen duidt op het verder willen beperken van de wettelijke rechten en plichten van immigranten. Dit standpunt wordt echter niet verder gespecificeerd in het verkiezingsprogramma van 2012. In het

verkiezingsprogramma van 2017 lijkt de SGP dit te verduidelijken door te stellen dat gelijke gevallen inderdaad gelijk behandeld moeten worden, maar dat dit niet betekent dat ongelijke gevallen gelijk moeten worden behandeld. Zoals het volgende citaat illustreert: *“Dat de overheid gelijke gevallen gelijk behandelt spreekt voor zich. Dat betekent niet dat de overheid ongelijke gevallen (goed en kwaad) gelijk moet behandelen. Ook is het gelijkheidsbeginsel geen mal waar alles en iedereen in geperst moet worden, zeker als het gaat om de doorwerking in alle onderlinge verhoudingen tussen burgers”* (SGP, 2017:30). Het gevolg is dat de wettelijke rechten van immigranten (die volgens de SGP minder gelijk zijn) in deze periode verder worden aangescherpt, e.g.: *“Personen met een verblijfsvergunning kunnen worden uitgezet wanneer zij in het eerste jaar drie kleine delicten hebben gepleegd of wanneer zij onherroepelijk zijn veroordeeld voor een misdrijf”* (SGP, 2012:22) of *“Omdat staatsloosheid niet mogelijk is, moet de Nederlandse nationaliteit bij mensen met een Nederlandse nationaliteit zoveel mogelijk worden ‘uitgekled’. In ieder geval verliest zo iemand het kiesrecht, het recht om ambtenaar te zijn en alle rechten op welke uitkering dan ook”* (SGP, 2017:39) Het beperken van wettelijke rechten van Nederlanders met een migratieachtergrond kan gezien worden als een ‘verrechtsing’ van de SGP ten aanzien van het burgerschapsthema in de verkiezingsprogramma’s van 2012 en 2017. De algehele weergegeven ontwikkeling laat een ‘verrechtsing’ van de SGP ten aanzien van het burgerschapsthema zien in de verkiezingsprogramma’s vanaf 1998 t/m 2017, omdat de plichten van migranten in deze periode steeds meer zijn benadrukt en de wettelijke rechten steeds meer zijn beperkt.

Nativisme

1998	<ul style="list-style-type: none"> - Alleen Europese economische samenwerking is nodig. - Voor uitbreiding van de Europese Unie. - Cultuurbeleid gericht op behoudt Nederlandse cultuur. - Het verkrijgen van een dubbele nationaliteit past niet. - Tegen invoering van de euro.
2002/2003 ‘Tot Uw dienst’	<ul style="list-style-type: none"> - Inzet voor het behoud van de overblijfselen van de christelijke cultuur, n.a.v. toenemende multi-religiositeit (i.e. de Islam). - Behartigen van nationale belangen (behoudt soevereiniteit) en het bevorderen van internationale Bijbelse gerechtigheid d.m.v. internationale samenwerking. - Kritische visie op de EU.
2006 ‘Naar eer en geweten’	<ul style="list-style-type: none"> - De Europese inzet voor de komende jaren moet gelegen zijn in praktische samenwerking met behoudt van zoveel mogelijk zelfstandige beslissingsbevoegdheid van de nationale staat. - Aandacht voor de Nederlands christelijke cultuur. - Uitingen van andere godsdiensten niet bevorderen
2010 ‘Daad bij het woord’	<ul style="list-style-type: none"> - Het oplossen van internationale vraagstukken is alleen mogelijk door internationale samenwerking, niet samensmelten. - Europa binnen de perken houden. - Beperken transnationale financiële banden van islamitische organisaties. - Aandacht voor de Nederlands christelijke cultuur. - Terughoudendheid van uitingen bij andere godsdiensten.
2012 ‘Daad bij het Woord!’	<ul style="list-style-type: none"> - Nationaal wat nationaal kan, Europees wat Europees moet. - Beperken transnationale identificaties.
2017 ‘Voor het leven’	<ul style="list-style-type: none"> - Nationaal wat nationaal kan, Europees wat Europees moet. - Minder EMU lidstaten. - Beperken transnationale identificaties.

Tabel: samenvatting van de nativismestandpunten van de SGP.

Ten aanzien van het nativismethema zijn er weinig verschillen tussen het verkiezingsprogramma van de SGP uit 1998 en die uit 2002/2003 die duiden op een ‘verrechtsing’. Zo benadrukken beide verkiezingsprogramma’s het belang van (economische) internationale samenwerking/harmonisatie op de beleidsterreinen van

landbouw, visserij, tuinbouw, vreemdelingen en milieu (e.g. in de vorm van de Europese Unie). Maar de SGP is kritisch als het gaat om het afstaan soevereiniteit (e.g. d.m.v. invoering van de euro), zoals volgende citaten illustreren: *“De EU krijgt een steeds grotere invloed in de gehele Nederlandse samenleving. Als SGP vinden wij dit een ongewenste ontwikkeling, wanneer het gaat om supranationale samenwerking, waarin Nederland zijn eigen zeggenschap verliest. De supranationale samenwerking moet zich vooral beperken tot economische samenwerking”* (SGP, 1998:45) en *“Het streven naar een federale of centrale bestuursstructuur – een Europese Politieke Unie – wijzen wij af”* (SGP, 2002:53).

Tevens is de SGP zowel in 1998 als in 2002/2003 voorstander voor het uitbreiden van de Europese Unie met landen uit midden- en Oost-Europa. Dit standpunt is niet in overeenstemming met het algemene rechts-populistische standpunt ten aanzien van supranationale organisaties. Rechts-populistische partijen zijn over het algemeen tegen Europese uitbreiding. In beide verkiezingsprogramma's (i.e. 1998 & 2002/2003) zijn er geen standpunten ten aanzien van het verminderen van transnationale activiteiten en transnationale identificaties van immigranten. Daarentegen zijn er wel meerdere standpunten die in het verkiezingsprogramma van 1998 en 2002/2003 aan bod komen die gericht zijn op het behoud van de (christelijke) Nederlandse cultuur. Het behouden van de Nederlandse cultuur/geschiedenis speelt een belangrijke rol binnen de SGP. De volgende citaten ondersteunen mijn bewering: *“Het blijkt dat veel mensen weinig weten van de vaderlandse geschiedenis en het ‘Wilhelmus’ niet kennen. Het is belangrijk dat in het basisonderwijs hieraan voldoende aandacht wordt gegeven”* (SGP, 1998:42) en *“Ook dient - in het kader van chronologie – specifieke aandacht te worden besteed aan de ontstaansgeschiedenis van ons land en derhalve ook aan het Wilhelmus als ons volkslied”* (SGP, 2002:43).

De SGP heeft in 2002/2003 ten aanzien van het immigratiebeleid een lichte voorkeur voor (mede)christenen. Dit strookt met de nativistische opvatting dat er een voorkeur is voor de ‘eigen’ groep. Er is echter in deze jaren geen sprake van een duidelijke ‘verrechtsing’ ten aanzien van het nativismethema. Er zijn wel duidelijke ‘rechtse’ standpunten e.g. tegen het afdragen van soevereiniteit aan supranationale organisaties (i.e. de EU), maar deze standpunten zijn niet ‘rechtser’ dan voorheen (i.e. 1998).

In de verkiezingsprogramma's van de SGP in 2006 en 2010 wordt het belang van internationale samenwerking nog steeds erkent, zonder het afdragen van soevereiniteit (o.a. het in Europees verband regelen van landbouwbeleid, tuinbouwbeleid en visserijbeleid).. Er is wel een belangrijke breuk in het SGP verkiezingsprogramma van 2010 te zien ten aanzien van het standpunt met betrekking tot de uitbreiding van de Europese Unie. Waar de SGP in voorgaande verkiezingsperiodes nog voorstander was voor Europese uitbreiding (behalve Turkije), is dit in het verkiezingsprogramma van 2010 verandert in een kritisch standpunt. Zoals het volgende citaat illustreert: *“De uitbreiding met nieuwe lidstaten is de laatste tien jaar te snel gegaan”* (SGP, 2010:59).” Tevens is er in het SGP verkiezingsprogramma van 2006 voor het eerst een standpunt dat zich richt op het beperken van transnationale identificaties van immigranten. Dit standpunt wordt vervolgens in het verkiezingsprogramma van 2010 verder aangescherpt. De SGP ‘verrechtst’ op dit punt in deze periode dus. Zoals de volgende citaten illustreren: *“Islamitische liefdadigheidsorganisaties waarvan het vermoeden bestaat dat zij [...] gefinancierd worden vanuit het buitenland en waarbij er een verdenking is van mogelijke gevaarlijke connecties, moeten verplicht kunnen worden controle toe te staan op hun boekhouding”* (SGP, 2006:34) en *“Voorkomen dient te worden dat organisaties in Nederland zich laten financieren door[...] uit het buitenland [...]”* (SGP, 2010:37). Het aanscherpen en beperken van transnationale identificaties van migranten laat een ‘verrechtsing’ van de SGP zien op dit standpunt.

Als onderdeel van het nativismethema is de ‘eigen’ groep en cultuur steeds belangrijker geworden. Waar eerst de vrijheid van godsdienst benadrukt werd, wordt

er nu (i.e. 2017) (meer) onderscheid gemaakt tussen godsdiensten, waarin in met name de standpunten ten aanzien van uitingen van andere godsdiensten (i.e. moskeeën en minaretten) steeds strikter zijn geworden. Zo worden er in de verkiezingsprogramma's van de SGP voor 2006 (i.e. 1998 & 2002/2003) geen aandacht besteed aan moskeeën en minaretten. In het SGP verkiezingsprogramma van 2006 wordt dit voor het eerst een 'issue', er staat het volgende: *"Moskeeën zijn allesbehalve een verrijking voor Nederland, net zomin als uitingen van andere godsdiensten"* (SGP, 2006:27) en *"De bouw van moskeeën mag niet worden bevordert"* (SGP, 2006:29). In het SGP verkiezingsprogramma van 2010 wordt dit standpunt verder aangescherpt: *'Bij de bouw van moskeeën en minaretten moet wijze terughoudendheid betracht worden'* (SGP, 2010:31). Dit standpunt wordt in het SGP verkiezingsprogramma van 2012 aangevuld met het actief tegengaan van oproepen vanaf minaretten: *"Oproepen vanaf minaretten moeten worden tegengegaan"* (SGP, 2012:22). In het SGP verkiezingsprogramma van 2017 wordt aan dit standpunt toegevoegd dat de uitstraling van moskeeën en minaretten op de publieke ruimte tot een minimum beperkt moet blijven. Waar het eerste standpunt (i.e. 2006) stelt dat er geen positieve bijdrage mag worden geleverd aan islamitische uitingen, is dit in 2012 en 2017 verandert in het beperken en actief tegengaan. Deze standpuntenontwikkeling indiceert een doorzetting van de 'verrechtsing' van de SGP ten aanzien van een voorkeur voor de 'eigen' groep en godsdienst.

Ook bij het immigratiethema is de voorkeur voor de 'eigen' groep waarneembaar. Deze (lichte) voorkeur voor medechristenen staat al vanaf 1998 in de verkiezingsprogramma's van de SGP. Ten aanzien van dit standpunt is de SGP heel consistent. Ditzelfde geldt voor de standpunten ten aanzien van internationale samenwerking en de kritische houding(en) als er soevereiniteit moet worden overgedragen aan 'Brussel'. De SGP lijkt desalniettemin in het verkiezingsprogramma van 2017 wel iets kritischer te worden. Getuige het gekozen woorden ensemble: *"De bijna dogmatische ideologie dat de EU één dient te worden en haar invloedssfeer en macht steeds verder uit moet breiden, is bij veel Europese burgers en ondernemers op haar retour. Alleen de Europese Elite lijkt niet in de gaten te hebben dat het maatschappelijk draagvlak voor het 'project Europa' er sinds de oprichting van de Europese Economische Gemeenschap (EEG) nog niet zo slecht voor heeft gestaan "* (SGP, 2017:86, *underscore* toegevoegd M. de Vries) en *"Al met al leiden de problemen met de euro tot een steeds verdere machtsconcentratie op EU-niveau, en dat is absoluut onwenselijk Het is eveneens geen goede zaak dat tijdens de Griekse crisis, in strijd met Europese verdragen, is gekozen voor 'bailout' "* (SGP, 2017:88, *underscore* toegevoegd M. de Vries). Daarnaast is een verdere uitbreiding van de EU met nieuwe lidstaten niet meer wenselijk. De weerstand tegen supranationale organisaties (i.e. de EU) lijkt meer te worden. Dit duidt op een 'verrechtsing' bij de SGP. Met name het gebruik van termen als de 'Europese Elite' kenmerken de meer 'rechtse' standpunten. Het opdelen van de samenleving in twee groepen, het pure volk ten opzichte van de corrupte elite correspondeert ook met het derde kenmerk van rechts-populistische politieke partijen van Mudde (2011).

De 'verrechtsing' verklaard

Uit het eerste deel van de analyse blijkt dat de SGP ten aanzien van het nativismethema in de periode 1998-2017 is 'verrechtst', maar niet zo duidelijk ten aanzien van het stemgedrag rondom de andere drie thema's. De 'verrechtsing' bij de SGP is in het tweede deel van de analyse over de partijprogramma's bij alle vier gevormde thema's in de periode 1998-2017 gevonden. De inzichten over de manier waarop de 'verrechtsing' van de SGP vorm heeft gekregen met betrekking tot standpuntveranderingen in

verkiezingsprogramma's kunnen op verschillende manieren worden verklaard. Ik onderscheid er drie: de eerste betreft een ideologische verklaring, de tweede een contextuele en de laatste biedt een (meer) overkoepelende verklaring op basis van de *rational choice theory*. De *rational choice* verklaring bleek bij de analyse van het stemgedrag van de SGP op Kamermoties van de PVV ten aanzien van het nativismethema al een mogelijk verband te visualiseren.

Eén van de belangrijkste waarden van de SGP (i.e. onderwijsvrijheid) staat door de komst van de Islam onder druk. Op basis van de vrijheid van onderwijs hebben namelijk ook islamieten de mogelijkheid om een eigen islamitische school op te richten. De problemen in het islamitisch onderwijs en de maatschappelijke ontstentenis daarover hebben geresulteerd in het bekritisieren van de vrijheid van onderwijs in Nederland. Met name uit liberale kringen komen geluiden voor het inperken van de vrijheid van onderwijs, omdat het de integratie zou belemmeren (Schutte, 2003). Op deze wijze heeft de Islam er indirect aan bijgedragen dat één van de kernwaarden van de SGP bekritiseerd wordt. De onderwijsvrijheid in Nederland biedt de aanhang van de SGP namelijk de mogelijkheid om hun kinderen onderwijs te laten volgen dat gebaseerd is op Gods Woord. Hier hecht de SGP ontzettend veel waarde aan. Het gevolg van het aanvallen van de onderwijsvrijheid door de islam kan er toe hebben geleid dat de SGP een meer anti-islam houding heeft aangenomen om de onderwijsvrijheid te behouden en is een ideologische verklaring voor het 'verrechten' van de SGP (vooral bij het integratie- en immigratiethema). Een toename in (moslim) immigranten (met kinderen) zou immers kunnen leiden tot meer problemen in het islamitisch onderwijs. Om de problemen in het islamitisch onderwijs te ondervangen kan het aanscherpen van de immigratiestandpunten daarom een oplossing zijn, omdat dit het aantal (moslim) immigranten beperkt. Tevens zou het de aanscherping van de integratiestandpunten kunnen verklaren omdat deze als doel hebben het 'integreren' te bevorderen, c.q. het aanpassen aan de rest van de samenleving. Met als gevolg dat islamieten misschien vaker hun kinderen naar een 'normale' Nederlandse school sturen. Deze ideologische verklaring wordt o.a. ondersteunt door het volgende standpunt uit het SGP verkiezingsprogramma van 2006: "*Ondanks het positieve dat ermee bereikt is, wordt de grondwettelijk verankerde onderwijsvrijheid steeds vaker aangevallen, niet in het minst uit angst voor de Islam en het islamitisch onderwijs [...] Het is niet goed als de goeden het met de kwaden moeten bezuren*" (SGP, 2006:14).

Naast de ideologische waarde van de SGP ten aanzien van onderwijsvrijheid kunnen ook contextuele ontwikkelingen een rol spelen bij het verscherpen of verharderen van de politieke standpunten van de SGP (i.e. 'verrechten') (Knigge, 1998; Koeman, 2012). Contextuele ontwikkelingen zouden een verklaring kunnen zijn voor het verlaten van de (meer) multiculturele standpunten van de SGP in het verkiezingsprogramma van 1998 en de aanscherping van de standpunten ten aanzien van het integratie- en immigratiethema in het verkiezingsprogramma van 2002/2003. In de tussenliggende periodes zijn er enkele invloedrijke gebeurtenissen geweest die het multiculturele beleid bekritiseerden en bijgedragen hebben aan een bredere verandering in de samenleving en het politieke klimaat. Ik noem er enkele: e.g. de publicatie van Paul Scheffer 'Het multiculturele drama' in 2000, waarin hij de zwakheden van het toenmalig integratiebeleid aan de kaak stelt. De terroristische aanslagen van 11 september 2001. Daarmee samenhangend, de opkomst van Fortuyn in 2001. Hij pleitte voor een strikter integratie- en immigratiebeleid. De opkomst van Fortuyn maakte veel los in de Nederlandse samenleving. Deze onrust verhevigde na de moord op Fortuyn in 2002 (Oosterwaal, 2009). Deze invloedrijke gebeurtenissen hebben mogelijk bijgedragen aan de standpunt verharding van de SGP ten aanzien van het integratie- en immigratiethema in het verkiezingsprogramma van 2002/2003. De nadruk kwam meer te liggen op het 'integreren' en het 'aanpassen', gelijktijdig met immigratie beperkende standpunten. De

invloed van deze contextuele ontwikkelingen is aannemelijk(er) gezien het feit dat de SGP alleen standpunten met betrekking tot het integratie- en immigratiethema aanscherpt/verhard en niet de standpunten die vallen onder het burgerschaps- en nativismethema in de periode 1998-2002/2003. Juist integratie en immigratie waren de terreinen die bekritiseerd werden. Tevens wordt de bewering van Knigge (1998) en Rydgren (2005) ondersteunt dat het verslechteren van de economische situatie en de daarmee samenhangende publieke ontevredenheid leidt tot meer steun voor rechts-populistische standpunten. Aangezien de Nederlandse economie juist in de periode 2001-2003 in zwaar weer verkeerde. Met als gevolg een dalend vertrouwen in de Nederlandse politiek (CBS, 2017). Met name migranten worden in zo'n situatie volgens Betz (1993), Knigge (1998) en Rydgren (2005) gezien als de veroorzakers van de verslechterde omstandigheden. De verslechterde economische omstandigheden kunnen dus geleid hebben tot het 'verrechten' van de integratie- en immigratiestandpunten bij de SGP. Tevens kan het de bewering van Koeman (2012) ondersteunen dat aanslagen (i.e. de aanslagen van 11 september 2001) kunnen hebben bijgedragen aan het verscherpen van politieke standpunten.

In de SGP verkiezingsprogramma's van 2006 en 2010 zet de 'verrechtsing' van de SGP door. Ontwikkelingen als de oorlog in Irak (2003), de moord op Theo van Gogh (2004), de toenemende angst voor terrorisme en de uitspraak van de commissie-Blok over het Nederlandse (falende) integratiebeleid resulteerde in verscheidene harde debatten in de samenleving en de politiek (Oosterwaal, 2009). Met name de angst voor het terrorisme groeit in deze jaren in de Nederlandse samenleving na aanslagen in Madrid (2004) en Londen (2005). Deze angst lijkt er ook bij de SGP te zijn, getuige de introductie van standpunten gericht op het beperken van transnationale activiteiten en identificaties van immigranten en immigratiestandpunten. Dit kunnen mogelijke prikkels geweest zijn om de standpunten met betrekking tot integratie, immigratie, burgerschap en nativisme aan te scherpen en te verharden (i.e. te 'verrechten'). Ontwikkelingen als de Europese vluchtelingencrisis (ontstaan na de Arabische lente in 2010 en de Syrische burgeroorlog in 2011) en de opkomst van Islamitische Staat (IS) hebben in deze periode geleid tot toenemende migratie naar Nederland (CBS, 2017). Met als gevolg demografische veranderingen en 'verkleuring' in Nederland. Dit zijn volgens Betz (1993), Knigge (1998) en Koeman (2012) factoren die standpuntveranderingen bij politieke partijen kunnen verklaren en zodoende een verklaring kunnen zijn voor de 'verrechtsing' bij de SGP. Terroristische aanslagen in Europa (e.g. Toulouse in 2012, Londen in 2013, Brussel in 2014, Parijs in 2015) kunnen dit 'verrechtsingsproces' bij de SGP verder hebben gefaciliteerd en zou de conclusie van Koeman (2012) ondersteunen dat rampen en aanslagen verder kunnen bijdragen aan verscherpen van politieke standpunten.

Contextuele ontwikkelingen lijken ook in het SGP verkiezingsprogramma van 2010 een mogelijk verklaring te geven voor de gevonden breuk met de voorgaande standpunten ten aanzien van het nativismethema (i.e. de houding t.o.v. (uitbreiding) van de EU). Als gevolg van onder andere de kredietcrisis die in 2007 ontstaat komen vanaf 2009 verschillende Europese landen in financiële problemen (e.g. Griekenland, Spanje, Cyprus en Portugal). In deze periode worden er verschillende Europese steunprogramma's opgericht met garanties en geld van andere Europese lidstaten en wordt het Europese toezicht als gevolg hiervan verscherpt (Europa-nu, 2017). Deze toenemende macht voor de Europese Unie en het overhevelen van Nederlands geld naar andere (Zuid)-Europese landen wakkerde het anti-supranationale geluid aan. Opmerkelijk genoeg leidde dit (net als in de voorgaande periodes) niet tot een drastisch minder vertrouwen in de Nederlandse politiek (CBS, 2017). Zodoende is het niet aannemelijk dat de derde optie van Knigge (1998) (i.e. afnemend vertrouwen in traditionele politieke partijen) een rol speelt bij het verklaren van de 'verrechtsing' bij de SGP in de onderzochte periode (1998-2017). Desalniettemin verandert de SGP wel haar standpunten ten aanzien van het nativismethema. Waar de SGP in voorgaande

verkiezingsprogramma's voorstander was voor Europese uitbreiding, is dit na 2010 niet meer het geval en nemen de EU-kritische standpunten van de SGP toe. (Deze ontwikkeling is ook terug te zien in het stemgedrag van de SGP bij Kamermoties van de PVV ten aanzien van het nativismethema in het eerste deel van dit onderzoek, zie staafdiagram twee) Er zijn mogelijke andere (contextuele)prikkels geweest om de standpunten met betrekking tot het nativismethema aan te scherpen en te verharderen (i.e. te 'verrechten'). Opmerkelijk is dat het Nederlands bruto binnenlands product in 2009 met 8,9 procent daalt (CBS, 2017). De zware economische crisis in 2009 kan zodoende de standpuntverandering(en) ten aanzien van het nativisme (mogelijk) verklaren. Dit is gedeeltelijk in lijn met de resultaten van het onderzoek van Knigge (1998) en Rydgren (2005). Knigge (1998) en Rydgren (2005) stellen immers dat verslechterde economische omstandigheden (kunnen) leiden tot meer steun voor rechts-populistische standpunten en stellen dat marginale groepen in de samenleving als de veroorzakers van een economische crisis worden gezien door de rest van de samenleving. Er is alleen één verschil: in 2009 werden immigranten niet als veroorzaker gezien van de slechte economische omstandigheden maar de Europese Unie. Dit zou de 'verrechtsing' bij de SGP ten aanzien van het nativismethema kunnen verklaren.

De beschreven contextuele ontwikkelingen kunnen in combinatie met de *rational choice* theorie een verklaring bieden voor veranderende standpunten bij de SGP. De *rational choice* theorie stelt immers dat individuen uit eigenbelang handelen en naar het maximale resultaat streven (Frederickson & Smith, 2003). Deze politieke partijen worden *vote-seeking parties* genoemd en streven naar een zo groot mogelijke electorale steun (Bale et al, 2010). De kritiek en onrust in de Nederlandse samenleving naar aanleiding van contextuele ontwikkelingen (e.g. terroristische aanslagen, de vluchtelingencrisis en de Europese schuldencrisis) indiceren veranderende electorale behoeften. Dit is in overeenstemming met het onderzoek van Adams et al. (2004), die concluderen dat de evolutie van partij ideologieën met name veroorzaakt worden door veranderingen in de publieke opinie. De SGP heeft op deze verandering(en) mogelijk ingespeeld door de derde optie van Bale et al. (2010) te gebruiken: het (gedeeltelijk) veranderen van de eigen standpunten in de richting van de electorale behoefte ten aanzien van integratie, immigratie, burgerschap en nativisme. Dit is vaak in overeenstemming met een verandering van standpunten in de richting van de electorale winnaar (Bale et al., 2010). In de Nederlandse context is dat de rechts-populistische PVV. Opmerkelijk is dat bijvoorbeeld het onderwerp moskeeën en minaretten in 2006 (het eerste jaar van de PVV) voor het eerst een 'issue' wordt in het verkiezingsprogramma van de SGP. Dit zou de bewering van Brambor (2013) en Minkenberg (2007) kunnen ondersteunen dat rechts-populistische politieke partijen bepaalde (rechts-populistische) onderwerpen op de politieke agenda kunnen krijgen en zodoende andere politieke partijen dwingen om met betrekking tot deze onderwerpen ook een standpunt in te nemen. Doordat de PVV rechts-populistische thema's op de politieke agenda heeft gezet in de onderzochte periode, is ook de SGP (in zekere zin) genooddaakt om hierover ook standpunten in te nemen. Omdat de PVV electoraal succesvol was in de periode 2006 t/m 2017 is het volgens de *rational choice theory* aannemelijk dat de standpunten van de SGP ten aanzien van de rechts-populistische thema's in lijn zouden zijn met de standpunten van de PVV. In essentie heeft de PVV volgens de *rational choice theory* zo een mogelijke bijdrage geleverd aan het 'verrechten' van de SGP ten aanzien van het integratie-, immigratie-, burgerschaps- en nativismethema.

Tevens kan de *rational choice theory* een overkoepelende verklaring bieden voor het 'verrechten' van de SGP. Volgens de *rational choice theory* in combinatie met de *vote seeking parties theory* handelen politieke partijen immers strategisch door middel van ideologische aanpassingen. Ik concludeer dat de 'verrechtsing' bij de SGP te begrijpen is volgens een *rational choice* achtige manier van redeneren door eigen waarden te

beschermen, te reageren op contextuele ontwikkelingen en door concurrerende politieke partijen te volgen. Op deze manier heeft de SGP in de periode 1998-2017 geprobeerd haar electorale steun te vergroten.

Conclusie

Verschillende onderzoekers concluderen dat er sprake is van het 'verrechten' van de politiek (e.g. Mudde, 2012). In dit onderzoek heb ik onderzocht of ook de Nederlandse politiek 'verrechtst' doormiddel van een *least likely casestudy* van de SGP. Door het analyseren van het stemgedrag van de SGP op Kamermoties van de PVV en SGP verkiezingsprogramma's is gepoogd hier een antwoord op te vinden. De resultaten indiceren dat er inderdaad sprake is van het 'verrechten' van de Nederlandse politiek. De standpuntontwikkelingen in de verkiezingsprogramma's van de SGP in de periode 1998-2017 laten immers ten aanzien van het integratie-, immigratie, burgerschaps- en nativismethema een 'verrechtsing' zien. Ditzelfde geldt bij het (procentuele) stemgedrag van de SGP bij Kamermoties van de PVV ten aanzien van het nativismethema. In het absoluut aantal gesteunde Kamermoties van de PVV door de SGP is geen stijgende lijn te ontdekken die duidt op een 'verrechtsing'. Ook procentueel is er ten aanzien van het stemgedrag bij het integratie-, immigratie- en burgerschapsthema geen stijgende lijn te ontdekken die duidt op een 'verrechtsing'. Desondanks is er in de verkiezingsprogramma's van de SGP en het stemgedrag van de SGP ten aanzien van het nativismethema wel een 'verrechtsing' merkbaar. Omdat de SGP gekenmerkt kan worden als een *least likely case*, is het aannemelijk dat ook de rest van de Nederlandse politiek 'verrechtst', omdat zelfs de 'verrechtsing' al bij de SGP waarneembaar is. Ideologische aspecten, contextuele ontwikkelingen en de *rational choice theory* verklaren waarschijnlijk het 'verrechten'. De resultaten van dit onderzoek ondersteunen de 'verrechtsingthesis' van Mudde (2012) en andere onderzoeken naar het 'verrechten' van de politiek (e.g. Charles, 2003; Mazzoleni, 2008; Mudde, 2012; van Spanje, 2010; Wagner & Meyer, 2017; Zaslove, 2004). Dit onderzoek laat tevens zien dat ook kleine stabiele (christelijke) politieke partijen zoals de SGP 'verrechten' en levert zo een bijdrage aan het academisch 'verrechtsingsdebat'.

De resultaten van dit onderzoek tonen echter alleen de 'verrechtsing' bij de SGP aan in de periode 1998-2017. Verder onderzoek zou gedaan moeten worden naar de 'verrechtsing' bij andere Nederlandse politieke partijen in een recente periode om uitspraken over de gehele Nederlandse politiek te kunnen doen. Ik ben mij er van bewust dat de 'verrechtsing' bij de SGP alleen naar voren is gekomen bij het analyseren van het stemgedrag op Kamermoties van de PVV en in de verkiezingsprogramma's van 1998 t/m 2017 ten aanzien van vier rechts-populistische thema's. Er zijn echter meer rechts-populistische uitingen die kunnen zijn overgenomen door andere Nederlandse politieke partijen die kunnen duiden op een 'verrechtsing'. Zo definieert Vossen (2009) bijvoorbeeld 7 rechts-populistische kenmerken: 1. Anti-elite, 2. Volksverheerlijking, 3. Samenzweringstheorieën, 4. Een volkse stijl, 5. Voluntarisme, 6. Directe democratie en 7. Charismatisch leiderschap. Desondanks zijn verkiezingsprogramma's en het stemgedrag bij Kamermoties naar mijn mening goede instrumenten om standpuntveranderingen (i.e. 'verrechtsing') te onderzoeken aangezien politieke partijen juist deze kanalen gebruiken om hun standpunten te presenteren. De beschreven mogelijke verklaringen voor de 'verrechtsing' van de SGP in de onderzochte periode geven een indicatie welke factoren mogelijk een rol hebben gespeeld bij de standpuntveranderingen binnen de SGP. Om de zwaarte van de gepresenteerde verklaringen te kunnen presenteren zal er verder onderzoek gedaan moeten worden binnen de SGP. Er kunnen bijvoorbeeld interviews worden gehouden met SGP prominenten die een belangrijke rol bij de koers(wijzigingen) van de SGP in de periode 1998-2017 hebben gespeeld. Op deze manier komt er meer inzicht in welke factoren een bijdrage hebben geleverd aan het 'verrechten'. Tevens is het opvallend dat er een

contradictie is tussen de waargenomen 'verrechtsing' bij het stemgedrag van de SGP (alleen bij het nativismethema) en de algehele 'verrechtsing' (ten aanzien van alle vier de thema's) in de verkiezingsprogramma's van de SGP. Vervolg onderzoek zou zich ook hierop kunnen richten.

Referenties

- Adams, J. Clark, M., Ezrow, L. & Glasgow, G. (2004). Understanding Change and Stability in Party Ideologies: Do Parties Respond to Public Opinion or to Past Election Results?
- Alonso, S. & Fonseca, S. C. da. (2011). Immigration, left and right. *Party Politics*, 18(6), 865-884.
- Amnesty International. *Amnesty International annual report 2016/2017*.
[<https://www.amnesty.org/en/latest/research/2017/02/amnesty-international-annual-report-201617/>]. 3-3-2017.
- Betz, H. (1993). The New Politics of Resentment: Radical Right-Wing Populist Parties in Western Europe. *Comparative Politics*, 25(4), 413-427.
- Brambor, T. (2013). *Policy Impact of the Radical Right: Refugee reception in Sweden*. Lund: Lund University Press.
- Camus, J.Y. (2011). The extreme right in France: Redrawing the map to expected. In N. Langenberger & B. Schellenberg (eds). *Is Europe on the 'right' path? Right-wing extremism and right-wing populism in Europe*. Berlin: Friedrich Ebert Stiftung.
- Castles, F.G. & Mair, P. (1984). Left-Right Political Scales: Some 'Expert' Judgements. *European Journal of Political Research*, 12, 73-88.
- CBS. *Economische ontwikkeling*.
[<http://statline.cbs.nl/Statweb/publication/?DM=SLNL&PA=82602ned&D1=0-17&D2=01&D3=4,9,14,19,24,29,34,39,44,49,54,59,64,69,74,79,84,89,94,99,104,110&HDR=G1,G2&STB=T&VW=T>]. 3-6-2017.
- CBS. *Immi- en emigratie*.
[<http://statline.cbs.nl/Statweb/publication/?DM=SLNL&PA=37946NED&D1=0&D2=0&D3=0,131133&D4=0&D5=a&D6=3342&HDR=T,G4&STB=G1,G2,G5,G3&VW=T>]. 3-6-2017.
- CBS. *Vertrouwen in de Nederlandse politiek*.
[<http://statline.cbs.nl/Statweb/publication/?DM=SLNL&PA=80518ned&D1=35&D2=0&D3=15&D4=a&HDR=T&STB=G1,G2,G3&VW=T>]. 3-6-2017.
- Clevers, E., Jong, S. De, (2014). Hoe denkt de bevolking van Zuid-Holland over vaccinaties? *Gezondheids wetenschappen*, 92(7), 261-261.
- Dagevos, J. (2001). *Perspectief op Integratie*. Den Haag: WRR.
- Engbersen, G., Snel, E., Leerkes, A., van San, M., & Entzinger, H. (2003). *Over landsgrenzen. Transnationale betrokkenheid en integratie*. Rotterdam: RISBO Contractresearch.

- Europa-nu. *Eurocrisis door begrotingstekort en staatsschuld eurolanden*.
[https://www.euopanu.nl/id/vifhdvtmvdvg/eurocrisis_door_begrotingstekort_en]. 25-5-2017.
- Frederickson, G. & Smith, K. (2003). *The Public Administration Primer*. Boulder: Westview Press.
- Flyvbjerg, B. (2006). Five Misunderstandings About Case-Study Research. *Qualitative Inquiry*, 12(2), 219-245.
- Hofstad, Bas van der Vlies (SGP) – *Populisme in Nederland een bedreiging*.
[<https://digitalehofstad.wordpress.com/2010/03/27/bas-van-der-vliessgppopulisme-in-nederland-een-bedreiging/>]. 3-3-2017.
- Ipsos. *Winst- en Verlies*.
[<http://www.ipsos-nederland.nl/ipsos-politiekebarometer/winst-en-verlies/>]. 19-1-2017.
- Kaltwasser, C.R. (2011). The ambivalence of populism: threat and corrective for democracy. *Democratization*. 19:2, 184-208.
- Katz, E. (1968). Diffusion (interpersonal influence). In: D. L. Shils (ed). *International Encyclopedia of the social sciences*. London: Macmilland.
- Kilty, K. M. & Haymes, M. V. de. (2000). Racism, Nativism, and Exclusion. *Journal of Poverty*, 4(1-2), 1-25.
- Knigge, P. (1998). The ecological correlates of right-wing extremism in Western Europe. *European Journal of Political Research*, 34, 249-279.
- Koeman, J. (2012). DiverCity. *Institute for Media Studies*. Conferentie. Katholieke Universiteit Leeuven.
- Leeuwen, B. Van & Rijpers, Y. (2010) Stedelijke omgeving: voor hem en haar. *Agora Magazine*, 26(1), 3-5.
- Marzouki, N., McDonnell, D. & Roy, O. (2016). *Saving the People; How Populists Hijack Religion*. Londen, Hurst & Company.
- Minkenberg, M. (2007). The radical right in public office: Agenda-setting and policy effects. *West European Politics*, 24:4, 1-21.
- Mudde, C. (2011). *Radical Right Parties in Europe: What, Who, Why?* Georgio: Selected Works.
- Oomen, B.M., Guijt, J. & Ploeg, M. (2010) CEDAW, the Bible and the State of the Netherlands: The Struggle Over Orthodox Women's Political Participation and Their Responses, 6(2), 158-174.
- Oosterwaal, A. (2009). Polarisatie in de Nederlandse samenleving en politiek: het integratiebeleid. *Mens en maatschappij*, 84(4), 369-392.

- Parlement. *Staatkundig-Gereformeerde Partij*. [https://www.parlement.com/id/vh8lnhrouwy4/staatkundig_gereformeerde_partij_sgp]. 5-3-2017.
- PVV. *Verkiezingsprogramma 2017-2021*. [<https://www.pvv.nl/visie.html>]. 7-5-2017.
- Schain, M.A. (2006). The extreme-right and immigration policy-making: Measuring direct and indirect effects. *West European Politics*, 29(2), 270-289.
- Schutte, G. (2003). Groen van Prinsterer, richtingwijzer tussen kerk en staat. *Groniek*, 313-328.
- Spanje, J. Van. (2010). Contagious Parties; Anti-immigration Parties and Their Impact on Other Parties' Immigration Stances in Contemporary Western Europe. *Party Politics*, 16:5, 563-586.
- Strom, K. (1990). A Behavioral Theory of Competitive Political Parties. *American Journal of Political Science*, 34(2), 565-598.
- Varsanyi, M. W. (2011). Neoliberalism and Nativism: Local Anti-Immigrant Policy Activism and an Emerging Politics of Scale. *International Journal of Urban and Regional Research*, 35(2), 295-311.
- Veenman, J. (1994). *Participatie in perspectief. Ontwikkelingen in de sociaal-economische positie van zes allochtone groepen in Nederland*. Lelystad: Koninklijke Vermande.
- Velde, H. te. "Van regentenmentaliteit tot populisme" (Amsterdam, 2010).
- Vermeulen, H. & Penninx, R. (1994). *Het democratisch ongeduld. De emancipatie en integratie van zes doelgroepen van het minderhedenbeleid*. Amsterdam: Het Spinhuis.
- Voerman, G. (2008). Veranderde omgeving. *De Banier*, 87, 12-13.
- Vossen, K. (2012). "Van marginaal naar mainstream? Populisme in de Nederlandse geschiedenis", *Low Countries Historical Review* 127,2, 33-35.
- Vossen, K. (2009). Hoe populistisch zijn Geert Wilders en Rita Verdonk? *Res Publica*, 51, 437- 579.
- Wagner, M. & Meyer, T. M. (2017). The Radical Right as Niche Parties? The Ideological Landscape of Party Systems in Western Europe, 1980-2014, *Political Studies*, 65, 84-107.
- Zaslove, A. (2004). Closing the door? The ideology and impact of radical right populism on immigration policy in Austria and Italy. *Journal of Political Ideologies*, 9(1), 99-118.